

Nederlandse samenvatting

Hoofdstuk 1: Introductie

Dit boek gaat over betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven. In deze criminologische studie analyseer ik drie verschillende contexten: Nazi Duitsland (1939-1945), Apartheid Zuid-Afrika (1948-1994) en de Democratische Republiek Congo (DRC; 1996-2016). Voor ieder van deze contexten heb ik patronen van betrokkenheid, de dynamiek tussen bedrijven en de daders van internationale misdrijven en ontwikkelingen over de tijd onderzocht. Daarnaast heb ik binnen iedere context één bedrijf specifiek onderzocht, als *case study* van de betrokkenheid van dat bedrijf bij internationale misdrijven. De onderzoeksvraag van deze studie luidt: *hoe zijn bedrijven betrokken geraakt bij internationale misdrijven en hoe kan hun betrokkenheid worden begrepen en verklaard?*

Als een empirisch, beschrijvend en explorerend onderzoek sluit deze studie aan bij criminologisch onderzoek naar (ernstige) mensenrechtenschendingen, internationale misdrijven en *atrocitiy crimes*, onderzoek naar organisatiecriminaliteit en *corporate crime* en bij onderzoek naar maatschappelijk verantwoord ondernemen en *business and human rights*.

Bedrijven worden gedefinieerd als organisaties die aan de wettelijke voorwaarden voldoen van een entiteit die los staat van zijn eigenaren en aandeelhouders. In deze studie richt ik mij op de betrokkenheid van *for-profit* bedrijven die hoofdzakelijk, middels hun hoofdactiviteit(en), legale en legitieme bedrijfsactiviteiten uitvoeren. Internationale misdrijven worden gedefinieerd door het Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof en kunnen worden gepleegd door zowel statelijke als niet-statale actoren. Voor de afbakening van 'betrokkenheid' ben ik niet uitgegaan van bestaande, juridische classificaties, die zich vooral richten op de verantwoordelijkheid van bedrijven voor internationale misdrijven. In plaats daarvan, stel ik een bredere criminologische definitie voor: een bedrijf is betrokken bij internationale misdrijven als er een link is tussen de activiteiten van een bedrijf en het plegen van internationale misdrijven. Op welke manier(en) bedrijven dan betrokken zijn bij internationale misdrijven is onderdeel van de analyse.

Als een ‘hoe’ en ‘waarom’ studie van betrokkenheid bij internationale misdrijven wordt deze studie uitgevoerd met de *case study* methode. Omdat een *method of least differences* niet mogelijk was en de studie slechts een aantal gevallen beslaat, zijn sterke causale inferenties niet mogelijk. De conclusies kunnen daarom niet gegeneraliseerd worden naar andere gevallen van betrokkenheid bij internationale misdrijven: ze zijn enkel te generaliseren naar theoretische proposities. De bronnen die voor deze studie zijn gebruikt beslaan historische monografieën, bedrijfsgeschiedenissen, algemene academische literatuur, archiefbronnen, transcripten van rechtbanken en waarheidscommissies, onderzoek door ngo’s en activisten, publiek beschikbaar online materiaal (nieuwsartikelen, journalistieke publicaties, blogs etc.) en publiekelijk beschikbare bedrijfscommunicatie.

Hoofdstuk 2: Theoretisch model

Ik heb mijn theoretisch model voor het begrijpen en verklaren van betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven gebaseerd op bestaand onderzoek naar *state crime*, *corporate crime* en *state-corporate crime*. *State crime* onderzoek biedt een theoretisch begrip van de rol van staten in internationale misdrijven en de omstandigheden waaronder genocide, misdrijven tegen de menselijkheid en oorlogsmisdrijven plaats vinden. Onderzoek naar *corporate crime* is relevant, omdat betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven gaat om bedrijfsactiviteit of, specifieker, wangedrag van bedrijven. Tot slot is onderzoek naar *state-corporate crime* relevant, omdat betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven vaak het gevolg is van een bepaalde vorm van samenwerking tussen statelijke actoren en bedrijven.

Ik heb mijn theoretisch model gebaseerd op het geïntegreerde raamwerk voor het verklaren van corporate crime ontwikkeld door Coleman (1987;1995). Zijn theorie is gebaseerd op het idee dat misdaad plaatsvindt als motivatie en gelegenheid samenkomen terwijl controle zwak of afwezig is. Ik heb deze drie verklarende variabelen (motivatie, gelegenheid en controle) geoperationaliseerd op het niveau van het bedrijf.

Motivatie

De motivatie van bedrijven is gericht op het behalen van bedrijfsdoelen die worden gedeeld en gereproduceerd in de cultuur van het bedrijf. De meeste bedrijfsdoelen

hebben te maken met winstmaximalisatie en verliesminimalisatie. De sociale en politieke context waarin internationale misdrijven plaatsvinden kunnen bedrijfsdoelen beïnvloeden. Bedrijven kunnen bijvoorbeeld samen gaan werken met daders van internationale misdrijven door de gedeelde belangen en voordelen die uit de context van staatsonderdrukking, oorlog en gewapende strijd voortkomen. Maar de context van internationale misdrijven kan ook leiden tot bedrijfsdoelen die niet direct te maken hebben met winst. Zo kunnen bedrijven worden gedwongen tot medewerking, door daders van internationale misdrijven. Tot slot kunnen eigenaren hun bedrijf in dienst stellen van de daders van internationale misdrijven als gevolg van (gedeelde) ideologische redenen.

Bedrijfsdoelen, en de geschikte en wenselijke manieren om deze doelen te behalen, worden gedeeld binnen een bedrijfscultuur. In onderzoek naar corporate crime wordt de cultuur van een bedrijf vaak gebruikt om aan te geven hoe belangrijk de organisatie-omgeving is voor individueel gedrag. In dit onderzoek gebruik ik het concept bedrijfscultuur om inzicht te krijgen in waarom bedrijven het risico accepteerden betrokken te raken bij internationale misdrijven.

Als bedrijfsactiviteiten conflicteren met morele opvattingen over goed en kwaad, algemene sociale normen of officiële regulering, kunnen neutralisatietechnieken worden gebruikt. Deze neutralisatietechnieken worden ook gedeeld en gereproduceerd binnen de bedrijfscultuur en worden geuit in openlijke narratieve van een bedrijf. Huisman (2010) heeft verschillende neutralisatietechnieken geïdentificeerd die worden gebruikt door bedrijven die beschuldigd waren van internationale misdrijven. Deze bestaan uit 1) het ontkennen van schade (beweren dat er geen misdrijf is gepleegd); 2) het ontkennen van betrokkenheid (beweren dat er geen link is tussen bedrijfsactiviteiten en de misdrijven); 3) claimen dat de bedrijfsactiviteiten onvermijdelijk waren omdat het bedrijf aan lokale wetten moest voldoen; 4) de nadruk leggen op de positieve effecten van de bedrijfsactiviteiten (zoals de bewering dat de bedrijfsactiviteiten, per saldo, gunstig uitpakten voor de lokale bevolking) of, vergelijkbaar, 5) een beroep doen op hogere idealen zoals de veiligheid van eigen personeel; 6) beweren dat het bedrijf zelf ook slachtoffer is van de misdrijven; 7) claimen dat de beschuldiging oneerlijk is omdat 'iedereen dit doet' en 8) de legitimiteit van de beschuldigers afwijzen.

Gelegenheid

Motivatie leidt alleen tot betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven als het samengaat met gelegenheid. Gelegenheid refereert, enerzijds, aan de gelegenhedenstructuur waarbinnen een bedrijf opereert waardoor de mogelijke paden die bedrijven kunnen kiezen en bewandelen worden mogelijk gemaakt of juist beperkt. Sommige van die paden kunnen leiden tot betrokkenheid bij internationale misdrijven. Anderzijds refereert gelegenheid aan de capaciteit van een bedrijf om gebruik te maken van de gelegenhedenstructuur. Eigenschappen van een bedrijf kunnen het risico om betrokken te raken bij internationale misdrijven verergeren of juist verminderen.

De gelegenhedenstructuur wordt grotendeels bepaald door de nationale en mondiale politieke economie waarin het bedrijf opereert. Naast economische- en marktomstandigheden wordt de politieke economie bepaald door het beleid van de staat of staten waarbinnen bedrijven opereren. Als bedrijven opereren in een context waarin internationale misdrijven worden gepleegd worden de economische- en marktomstandigheden doorgaans gekenmerkt door onderdrukking, oorlog, of gewapend conflict. Als sterke staten internationale misdrijven plegen, worden marktmechanismen vaak aan banden gelegd door rigide economisch beleid. In dit type context kunnen kansen voor bedrijven worden beperkt maar ook juist toenemen, bijvoorbeeld omdat het doel economisch zelfvoorzienend te worden lucratieve overheidscontracten oplevert. In zwakke staten waar internationale misdrijven worden gepleegd blijven marktomstandigheden vaak onbeheerst door de staat. De economieën van zowel sterke als zwakke staten kunnen sterk bepaald worden door de omstandigheden van oorlog die vaak leiden tot een turbulente en dus een riskante gelegenhedenstructuur voor bedrijven.

Overheidsbeleid kan verder gaan dan het beperken van economische aspecten: beleid kan ook gericht zijn op het in lijn brengen van bedrijfsactiviteit met politieke, sociale en/of militaire doelen van de staat. Sterke staten hebben veel mogelijkheden om hun beleid uit te voeren zijn doorgaans in staat bedrijven te stimuleren om samen te werken met de staat. Zulke aansporing kan bestaan uit het aanbieden van voordelen of het dreigen met afstraffing.

In hoeverre een bedrijf gebruik kan maken van mondiale en nationale gelegenheidsstructuur en welk risico daar aan hangt aangeaande betrokkenheid bij internationale misdrijven hangt af de eigenschappen van een bedrijf. Drie aspecten zijn specifiek van belang. Ten eerste is betrokkenheid bij internationale misdrijven afhankelijk van de capaciteit van een bedrijf om aan de vraag te voldoen van daders van internationale misdrijven door bepaalde goederen of services te leveren. Ten tweede is het van belang of een bedrijf de mogelijkheid heeft een alternatief pad te kiezen, waardoor het niet betrokken raakt bij internationale misdrijven of zijn betrokkenheid beëindigt. Dit hangt onder andere af bij de manoeuvreerruimte die een bedrijf heeft, die weer afhangt van de relatieve macht van het bedrijf ten opzichte van de daders van internationale misdrijven. Hierbij is ook belangrijk in hoeverre het bedrijf financieel afhankelijk is van de bedrijfsactiviteiten waardoor het betrokken kan raken bij internationale misdrijven.

Een derde capaciteit die van belang is bij het begrijpen van (voorgezette) betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven is de mogelijkheid om eventuele negatieve effecten van officiële of publieke beschuldiging te voorkomen of te weerstaan. Bedrijven kunnen strategieën ontwikkelen om te gaan met zulke beschuldigingen. Zo kunnen ze hun betrokkenheid verborgen proberen te houden of gebruik maken van neutralisatietechnieken als weerwoord tegen de beschuldiging dat hun bedrijfsactiviteiten onacceptabel zijn.

Controle

Zowel motivatie als gelegenheid zijn onderworpen aan verschillende vormen van controle. Controle heeft de potentie om bedrijfsactiviteiten leiden tot betrokkenheid bij internationale misdrijven te voorkomen of te stoppen. Ik maak onderscheid tussen formele, semi-formele en informele controle. Formele controle bestaat uit strafrechtelijke, administratieve of economische regulering binnen nationale of internationale jurisdicties. Formele controle wordt gehandhaafd door middel van procedures zoals strafrechtelijk onderzoek en processen, burgerlijke rechtszaken of door middel van bepaalde klachtenprocedures. Als bedrijven betrokken raken bij internationale misdrijven is de staat waarbinnen dat gebeurt vaak niet ter machte of niet bereidwillig om formele controle toe te passen om (voortdurende) betrokkenheid te voorkomen. Als een staat zelf dader is van

internationale misdrijven zal het de betrokkenheid van bedrijven niet willen beëindigen omdat ze van die betrokkenheid profiteren. Als internationale misdrijven worden gepleegd door niet-statelijke actoren dan is de staat veelal niet ter machte om bedrijven op hun grondgebied te reguleren.

Voor internationaal opererende bedrijven is soms meer dan één jurisdictie relevant. Multinationals opereren in meerdere landen: de landen waarin het opereert (de gaststaten) en het land waar het bedrijf zijn hoofdkwartier heeft (het thuisland). In de praktijk zijn thuislanden van bedrijven die betrokken raken bij internationale misdrijven terughoudend in het toepassen van extraterritoriale controle over zulke buitenlandse activiteiten. Dit resulteert in een *'governance gap'* en de algehele verwachting dat formele regulering van bedrijven die betrokken zijn bij internationale misdrijven over het algemeen niet-bestaand, zwak en/of ineffectief zal zijn.

Naast nationale formele regulering is er ook een internationaal niveau van formele controle. Intergouvernementele organisaties zoals de Verenigde Naties en de Europese Unie hebben de mogelijkheid sancties en embargo's uit te roepen over bedrijfsactiviteiten die leiden tot betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven. Door de manier waarop deze inter- en supranationale organisaties zijn georganiseerd komt de handhaving van dit type formele controle vaak neer op individuele staten. Tot slot, als onderdrukking of oorlogen tot hun einde komen, kunnen *transitional justice* instrumenten worden ingezet om de rollen van bedrijven te onderzoeken teneinde bedrijven (of hun managers en eigenaars) verantwoordelijk te houden voor hun betrokkenheid bij internationale misdrijven. Dit type controle heeft tot doel toekomstige betrokkenheid te voorkomen.

Naast internationaal geformuleerde formele sancties en embargo's, die bindend zijn van karakter, hebben intergouvernementele organisaties ook een aantal niet bindende richtlijnen en normen opgezet die tot doel hebben de betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven te voorkomen of te beëindigen. Doorgaans richten deze richtlijnen en normen zich op mensenrechtenschendingen, waarvan internationale misdrijven als de ernstigste kunnen worden gezien. Deze instrumenten worden doorgaans *'soft law'* genoemd omdat ze niet bindend maar wel breed geaccepteerd zijn door overheden, Ngo's en bedrijven. Als *'soft law'*

instrumenten gebruikt worden door formele autoriteiten zoals de Verenigde Naties of overheidsinstanties dan functioneren ze als semi-formele controle.

Informele controle, tot slot, bestaat uit de sociale en politieke druk om betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven te voorkomen of te beëindigen die voortkomt uit 1) *civil society*, gerepresenteerd door Ngo's, academici en activisten; 2) journalisten en de media; 3) bedrijfssectoren zelf.

Civil society en de media kunnen op drie manieren druk uitoefenen. Ten eerste kunnen Ngo's, academici, activisten en journalisten onderzoek uitvoeren waardoor betrokkenheid bij internationale misdrijven onthuld wordt. Ten tweede kunnen Ngo's en de media publiciteit voor deze betrokkenheid genereren. Samen met activisten kunnen Ngo's proberen een consumentenboycot te organiseren tegen een bedrijf dat betrokken is bij internationale misdrijven. Ten derde assisteren Ngo's in de ontwikkeling van '*soft law*' en lobbyen zij bij autoriteit voor wetgeving en beleid dat betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven zou kunnen voorkomen. Bedrijfssectoren, tot slot, ontwikkelen hun eigen informele controle, bijvoorbeeld door middel van bedrijfsgedragscodes

Deel I: Nazi Duitsland

Hoofdstuk 3: Betrokkenheid van bedrijven bij de Holocaust en andere misdrijven door het naziregime

In hoofdstuk 3 heb ik beschreven hoe bedrijven betrokken raakten bij de Holocaust en andere misdrijven gepleegd door het naziregime. Aan het begin van het hoofdstuk heb ik laten zien hoe het naziregime, vlak nadat ze aan de macht kwamen, vergaande controle uitvoerden over de Duitse economie en het Duitse bedrijfsleven terwijl bedrijven nog aan het herstellen waren van de Grote Depressie van de jaren dertig. Daarna heb ik, ten eerste, beschreven hoe banken en verzekeringsmaatschappijen betrokken raakten bij de sociale en economische vervolging van joden in Nazi Duitsland en, later, in door Duitsland bezette gebieden. Ze faciliteerden de verplaatsing van Joods eigendom naar 'arische' handen en, meer algemeen, voerden overheidsbeleid uit dat gericht was op de sociale en economische marginalisatie van Joden. Ten tweede, heb ik beschreven

hoe bedrijven medische experimenten uitvoerden in de concentratiekampen en Zyklon B leverden, waarmee massamoord en genocide werd gepleegd. Voor deze bedrijven leverde het concentratiekamp-systeem van Nazi Duitsland tot dan toe ongekende zakelijke kansen. Ten derde, heb ik beschreven hoe bedrijven betrokken waren bij het in stand houden van het naziregime. Dit deden ze voornamelijk door het gebruik van slavenarbeid waarmee ze de oorlogsproductie voortzetten en de tijdspanne verlengden waarin de Nazi's hun misdrijven konden plegen. Voor veel bedrijven was het gebruik van slavenarbeid een noodzaak om te overleven, gegeven de context van totalitarisme, onderdrukking en oorlog. Tot slot heb ik laten zien hoe, na het eind van de tweede wereldoorlog, bedrijven (en hun managers en eigenaren) verantwoordelijk zijn gehouden voor hun betrokkenheid bij Nazi misdrijven.

De manieren waarop bedrijven betrokken raakten in de Holocaust en andere misdrijven gepleegd door het naziregime laten zien hoe sterk de staat en bedrijven met elkaar verbonden waren in Nazi Duitsland. De staat had Duitse bedrijven nodig om haar misdrijven te kunnen uitvoeren en bedrijven werkten samen met de staat op verschillende centrale aspecten van de Holocaust. Deze state-corporate verbondenheid kwam voort uit het feit dat het naziregime grote controle uitoefende over de Duitse economie. Deze controle maakte het voor het regime mogelijk voordelen aan te bieden en met straffen te dreigen om zo bedrijfsactiviteiten in lijn te brengen met de economische, militaire en genocidale doelen van het regime. Meestal bestond de stimulans uit het voorstellen van een wederzijds voordelige samenwerking. Hoewel bedrijven probeerden te profiteren van deze context kwam de winst-belofte, zoals voorgesteld door het regime, meestal niet uit.

Het naziregime kon gebruik maken van het marktmechanisme competitie: zowel de arisering van Joods bezit als het gebruik van slavenarbeid werd aangewakkerd door competitie tussen bedrijven. Voordelen die werden aangeboden door het regime bestonden uit toegang tot meer grondstoffen en andere hulpbronnen voor bedrijven die bijdroegen aan productie voor de oorlog. Als de voordelig voorgestelde wederzijdse samenwerking niet effectief was dan was het regime niet bang gebruik te maken van dwang. De Duitse economie en Duitse bedrijfsvoering werd zo veel als mogelijk in dienst gesteld van de doelen van de staat.

Bedrijfshistorici zijn het erover eens dat de meeste zakenmannen die aan het hoofd stonden van Duitse bedrijven geen bevlogen Nazi's of antisemieten waren. Toch kan er weinig twijfel over bestaan dat ideeën die voorkwamen in de ideologie van de Nazi's, zoals antisemitisme, anticommunisme, en een algemeen idee van Duitse superioriteit, enige impact had binnen Duitse bedrijven: Nazi-ideologie was alom vertegenwoordigd in de Duitse maatschappij en werd ook onderdeel van bedrijfsculturen. Een antisemitisch en anticommunistisch klimaat kan bijgedragen hebben aan het relatieve gemak waarmee Joden maatschappelijk werden gemarginaliseerd, slachtoffers werden gedehumaniseerd en het plegen van internationale misdrijven werd goedgepraat. Met andere woorden: Nazi-ideologie kan hebben bijgedragen aan de evaluatie van betrokkenheid bij internationale misdrijven als acceptabel. Functionerend als neutralisatietechnieken zorgden deze ideeën er mogelijk voor dat de werknemers, managers en eigenaren van bedrijven gemakkelijker de morele verwerpelijkheid van de misdrijven waaraan ze bijdroegen van zich af konden zetten. Dit kan bijdragen aan de verklaring waarom Duitse bedrijven, over alle sectoren, het naziregime nooit substantieel hebben tegengewerkt en zich vergaand conformeerden aan de eisen van de staat.

Naast ideologie, was er nog een andere set ideeën die ervoor zorgden dat de morele verwerpelijkheid van bijdragen aan misdrijven van het Naziregime gemakkelijker konden worden genegeerd. Deze set van ideeën bestond uit het technologisch modernisme, met haar nadruk op efficiëntie, verbetering, techniek, systemen en taakuitoefening. Deze maatschappelijke gedeelde set van ideeën inspireerden een smalle en beperkte professionele taakopvatting die niet reikte tot een morele evaluatie van de uitkomsten van bedrijfsactiviteiten. Hoewel de precieze normen en taken verschilden tussen verschillende beroepen was zo'n smalle en beperkte professionele taakopvatting een consistent aspect van de betrokkenheid van banken, verzekeringsmaatschappijen, farmaceutische bedrijven, wapenleveranties en chemische bedrijven. Nazi-ideologie technologisch modernisme leverden dus beide ideeën aan die gebruikt konden worden als neutralisatietechnieken. Daarom kunnen beide worden gezien als bronnen van neutralisatietechnieken.

Hoofdstuk 4: De ovenbouwers van de Holocaust: de case van Topf & Söhne

In hoofdstuk 4 heb ik geanalyseerd waarom het Duitse bedrijf Topf & Söhne (Topf) betrokken raakte bij de genocide en misdrijven tegen de menselijkheid in

concentratie kampen in Nazi Duitsland. Topf was betrokken bij deze misdrijven doordat ze de ovens ontwierpen, vervaardigden en onderhielden waarmee de lichamen van de personen verbrand werden die in de kampen waren gestorven of vermoord.

In plaats van winstbejag, dwang of antisemitisme blijkt dat de bedrijfscultuur van perfectie en innovatie de overtuigendste verklaring levert voor Topf's betrokkenheid. De nadruk technologische verbetering dreeven het bedrijf en zijn ingenieurs tot het actief bijdragen aan een technische oplossing van het 'probleem' van de SS door een zo 'efficiënt' mogelijke oven te ontwikkelen en te leveren. Deze waarden, in de Duitse maatschappij destijds aanwezig als technologisch modernisme en een hang naar moderne, efficiënte productieprocessen, waren tevens een bron van neutralisatietechnieken. Deze bron van neutralisatietechnieken, die onderdeel werd van de bedrijfscultuur, maakten dat de ingenieurs een smalle en beperkte opvatting van professionaliteit aannamen waarin wel technische maar geen morele overwegingen plaats hadden. Hiermee werd de aandacht weggeleid van de morele verwerpelijkheid waar het bedrijf aan mee werkte waardoor verklaard kan worden hoe het kan dat men binnen Topf de eigen werkzaamheden als geschikt en wenselijk zag.

Algemeen gezien had de context van onderdrukking en oorlog een negatieve impact op de gelegenheidsstructuur waarbinnen Topf opereerde. Voor de afdeling die de ovens maakte leverden de omstandigheden echter nieuwe zakelijke (en technische) mogelijkheden. Binnen Topf was de genodigde expertise aanwezig om te kunnen voldoen aan de vraag van het regime.

Formele controle vanuit de overheid was afwezig of, beter gezegd, omgekeerd. Het Naziregime was de klant in plaats van de toezichthouder. Als zodanig, oefende de staat geen enkele druk uit op het bedrijf om haar bedrijfsactiviteiten te staken. Formele controle op supranationaal niveau bestond nog niet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Informele controle werd systematisch en gewelddadig onderdrukt en zouden zich mondiaal pas jaren later ontwikkelen.

Deel II: Apartheid Zuid-Afrika

Hoofdstuk 5: Betrokkenheid van bedrijven tijdens apartheid

In hoofdstuk 5 heb ik beschreven hoe bedrijven betrokken raakten in het misdrijf van apartheid zoals uitgevoerd door het apartheid regime in Zuid-Afrika tussen 1948 en 1994. Aan het begin van het hoofdstuk heb ik laten zien hoe onderdelen van het beleid van apartheid terug te voeren zijn op de Zuid-Afrikaans mijnbouwsector die aan de wieg stond van de economische ontwikkeling van Zuid-Afrika. Daarmee waren mijnbouwbedrijven historisch gezien betrokken bij de ontwikkeling van de segregatie en marginalisatie die in 1948 formeel overheidsbeleid werden. Na 1948 waren bedrijven betrokken bij de segregatie en economische marginalisatie van zwarte en bruine Zuid-Afrikanten, bij het geweld dat bij de onderdrukking onder het apartheid regime werd gebruikt en bij het in economisch in stand houden van het regime in de jaren '80. Ik heb, ten eerste, laten zien dat veranderingen in economische omstandigheden ervoor zorgden dat de segregatie en economische marginalisatie van de meerderheid van de Zuid-Afrikaanse burgers economisch gezien steeds minder voordelig werd. Bedrijven reageerden negatief op deze economische verschuiving maar bleven het apartheid regime steunen. Angst voor wat er na een val van het apartheid regime zou volgen en geloof in 'vrede door economische ontwikkeling' zorgden ervoor dat het bedrijfsleven nooit substantieel protesteerden tegen het apartheid systeem. Daarna heb ik beschreven hoe buitenlandse automobielbedrijven, wapenleveranciers en technologische bedrijven delen van voertuigen, wapens en technologische oplossingen leverden die werden gebruikt om (vermeende) tegenstanders van het regime gewelddadig te onderdrukken. Ik heb laten zien hoe deze bedrijven doorgingen met leveringen aan Zuid-Afrika ondanks het wapenembargo en de groeiende internationale veroordeling van hun bedrijfsactiviteiten. Ten derde heb ik beschreven hoe oliebedrijven en commerciële banken hebben bijgedragen aan het in standhouden van apartheid. Deze betrokkenheid kreeg een grote bekendheid en werd sterk veroordeeld door anti-apartheid activisten. Ondanks de grote kritiek verlieten de oliebedrijven en banken Zuid-Afrika alleen als dit financieel noodzakelijk was. Tot slot heb ik beschreven hoe geprobeerd is bedrijven verantwoordelijk te stellen voor hun betrokkenheid bij apartheid.

De manieren waarop bedrijven betrokken raakten bij het misdrijf van apartheid werd gekenmerkt door een bepaalde normaliteit: het was '*business as usual*', in ieder geval tot de anti-apartheid beweging groot werd, in de jaren '80. De Gelegenheidsstructuur in Zuid-Afrika was, tot laat in de jaren '70, zeer winstgevend voor bedrijven. State-corporate samenwerking onder het systeem van apartheid was wederzijds voordelig voor zowel bedrijven als de staat. Het beleid om de Zuid-Afrikaanse economie meer zelfvoorzienend te maken leverde bijvoorbeeld veel overheidscontracten op. De doelen van bedrijven en de staat waren lange tijd goed verenigbaar. Dit veranderde toen, eind jaren '70, de economische omstandigheden verslechterden. De stagnatie van de Zuid-Afrikaanse economie was, voor een groot deel, het gevolg van de economische irrationaliteit van het apartheidbeleid. Zuid-Afrika's economie was voor een steeds groter deel afhankelijk geworden van geschoolde arbeid, dat door de meerderheid van de bevolking niet mocht worden uitgevoerd. Dit maakte geschoolde arbeid duur. Tegelijkertijd had de achtergebleven koopkracht van het economisch gemarginaliseerde deel van de bevolking een negatief effect op bedrijven die consumentenproducten of diensten leverden. Hoewel apartheidbeleid de winsten bedreigde en, uiteindelijk, inperkte kwamen Zuid-Afrikaanse bedrijven nooit substantieel in opstand tegen het regime.

Internationale bedrijven opereerden in Zuid-Afrika via dochterbedrijven of deden zaken met Zuid-Afrikaanse klanten, waaronder de overheid. Sommige van deze bedrijven kregen te maken met wapen- en olie-embargo's die eind jaren '70 en in de jaren '80 werden ingesteld. Doorgaans konden deze embargo's redelijk makkelijk worden omzeild dankzij het feit dat veel geleverde producten (computers, auto's, etc.) *dual-use* waren: ze konden zowel voor burger- als voor militair gebruik zijn. Daarnaast hadden deze producten zowel legitieme als illegitieme toepassingen.

Vanaf de jaren '80 werden internationale bedrijven publiek en heftig bekritiseerd als ze zakendeden in of met Zuid-Afrika. Ondanks de druk om Zuid-Afrika te verlaten bleven de meeste bedrijven actief onder apartheid. Pas midden jaren '80, toen de economische situatie nog verder verslechterde en de Amerikaanse Comprehensive Anti-Apartheid Act voor negatieve financiële gevolgen zorgde vertrokken een aantal bedrijven.

De beperkte oppositie van Zuid-Afrikaanse bedrijven kan worden verklaard door de alom aanwezige apartheid ideologie die in het land aanwezig was. Ideeën over zwart communisme en zwarte wraak maakten dat de witte eigenaren, managers en werknemers van bedrijven bang waren voor de mogelijke scenario's waarin apartheid zou kunnen eindigen. Daarnaast kan een algemeen idee van witte superioriteit hebben bijgedragen aan de dehumanisering van de slachtoffers van apartheid. Daarmee was apartheid ideologie een bron van neutralisatietechnieken die, via bedrijfsculturen, door eigenaren, managers en werknemers van Zuid-Afrikaanse bedrijven konden worden gebruikt.

Internationaal opererende bedrijven stonden minder bloot aan apartheid ideologie. De context van de Koude Oorlog maakte echter dat velen de Zuid-Afrikaanse angst voor 'het communisme' deelden. Internationaal opererende bedrijven waren daarnaast beïnvloed door een tweede set ideeën: het geloof dat economische ontwikkeling zou bijdragen aan vrede en democratie. Breed gedragen binnen zowel de globaliserende business community als binnen overheden, mondiaal, beperkte dit gedachtegoed sterke oppositie tegen apartheid. In de Zuid-Afrikaanse versie van dit gedachtegoed, bekend als de these van Oppenheimer, zou de economische ontwikkeling van het land, uiteindelijk, de negatieve effecten van apartheid oplossen. Daarmee was het geloof in economische ontwikkeling als voorbode van een vrede en democratie een bron van neutralisatietechnieken. Versies van deze neutralisatie-technieken werden gebruikt in narratieven van bedrijven, wanneer deze reageerden op beschuldigingen van anti-apartheid activisten. Bedrijven stelden doorgaans dat ze enkel konden bijdragen aan een einde van apartheid als ze actief bleven in Zuid-Afrika.

De gelegenheidsstructuur van Zuid-Afrika tijdens apartheid was anders voor Zuid-Afrikaanse bedrijven ten opzichte van internationaal opererende bedrijven. Ten eerste hadden Zuid-Afrikaanse bedrijven amper last van de internationale anti-apartheid beweging. Internationaal opererende bedrijven, daarentegen, moesten omgaan met de publieke kritiek op hun operaties en de controle waaronder ze kwamen te staan. Deze negatieve effecten verschilden echter per sector en per bedrijf. Voor grote, bekende bedrijven, zoals Ford, Polaroid, Mobil en Barclays was het belangrijk om negatieve reacties tegen te spreken. Voor kleinere, minder bekende bedrijven en bedrijven die vooral met andere bedrijven of met de Zuid-Afrikaanse overheid zakendeden was dit minder van belang.

Een tweede verschil in gelegenheidsstructuur tussen Zuid-Afrikaanse en internationaal opererende bedrijven lag in de mogelijkheid om alternatieve handelswijzen te vinden om niet langer betrokken te zijn bij het misdrijf van apartheid. Nationale bedrijven hadden geen keus. Internationale misdrijven konden, in ieder geval in theorie, Zuid-Afrika verlaten. Zoals ik hierboven heb beschreven deden ze dit echter alleen als dit financieel noodzakelijk was.

Voor bedrijven die betrokken waren bij het misdrijf van apartheid nam internationale formele en informele controle over de jaren aanzienlijk toe. Nationale controle, binnen Zuid-Afrika, was echter gericht op coöperatie met het apartheid regime. Net als in Nazi Duitsland was deze controle dus omgekeerd: niet gericht op het voorkomen of beëindigen van betrokkenheid bij internationale misdrijven maar juist gericht op het stimuleren van zulke betrokkenheid.

Internationale bedrijven vielen niet alleen onder Zuid-Afrikaanse nationale wetgeving maar ook onder de jurisdictie van hun thuisland. In de Verenigde Staten, Europa en het Verenigd Koninkrijk lobbyden Ngo's en activisten voor formele controle die in de jaren '80 ook daadwerkelijk materialiseerde. De handhaving van deze formele controle bleef echter moeilijk en pas bij zware financiële gevolgen (zoals bijvoorbeeld volgden uit de Comprehensive Anti-Apartheid Act) bleken bedrijven te bewegen te zijn Zuid-Afrika te verlaten. Uiteindelijk bleef de stalen muur tussen zaken en politiek overeind tot, aan het einde van de Koude Oorlog, het ijzeren gordijn viel en de dreiging van het communisme verdween.

Hoofdstuk 6: Blijven plakken bij apartheid: de case van Royal Dutch/Shell

In hoofdstuk 6 heb ik geanalyseerd hoe en waarom het bedrijf Royal Dutch/Shell (Shell), middels haar dochterbedrijf Shell SA betrokken raakte in drie aspecten van het misdrijf van apartheid. Ten eerste hielp Shell het apartheid regime overeind te blijven door olie te (blijven) leveren. Ten tweede leverde het bedrijf olie en andere producten aan het leger en de politie die (vermeende) tegenstanders van apartheid gewelddadig onderdrukten. Ten derde hadden Shell SA en haar dochterondernemingen zwarte arbeidskrachten in dienst die onder het apartheid-systeem systematisch sociaal en economisch gemarginaliseerd werden. In essentie waren alle drie de manieren waarop Shell betrokken was bij apartheid het gevolg

van het feit dat Shell Zuid-Afrika niet verliet. Om te kunnen opereren in Zuid-Afrika was Shell wettelijk verplicht om olie te leveren en producten te leveren aan de politie en het leger. Daarnaast had het zich te houden aan Zuid-Afrikaanse arbeidswetten, ook aangaande de zwarte arbeiders. Nakoming van Zuid-Afrikaanse wetten en beleid maakten betrokkenheid bij het misdrijf van apartheid, uiteindelijk, onvermijdelijk.

In plaats van vooral winstbejag ligt er iets anders achter de houding van Shell die ervoor zorgde dat het bedrijf Zuid-Afrika niet verliet: het was cruciaal om geen precedent te scheppen. Shell opereerde in meerdere contexten waar het bekritiseerd kon worden voor haar medewerking aan onderdrukkende regimes. Als mondiaal bedrijf kon Shell het zich niet veroorloven toe te geven aan politieke druk.

Shell presenteerde haar standvastigheid om in Zuid-Afrika te blijven binnen het frame van '*constructive engagement*' met de Zuid-Afrikaanse regering. Naast een focus op Shell's *corporate social responsibility* activiteiten in Zuid-Afrika benadrukte Shell vooral bijdragen aan een vredig einde van apartheid als het bedrijf actief bleef in het land. Dit was de belangrijkste neutralisatietechniek die er uiteindelijk voor zorgde dat Shell's aandeelhouders, boards, managers en werknemers Shell's activiteiten als geschikt en wenselijk bleven zien, ondanks de aanhoudende heftige beschuldigingen aan het adres van Shell. Shell kon hierbij gebruik maken van het bredere, maatschappelijk gedragen idee dat economische ontwikkeling, vrijheid en vrede ten goede zouden komen. Dit 'vrede door commercie' gedachtengoed functioneerde als een bron van neutralisatietechnieken die werden gedeeld en gereproduceerd binnen Shell's bedrijfscultuur en naar consistent naar buiten werden gebracht in het narratief van het bedrijf.

In Zuid-Afrika werd Shell's gelegenheidsstructuur gekenmerkt door de vraag naar olie en olieproducten van het regime. Door haar mondiale infrastructuur was Shell in staat aan deze vraag te voldoen. Daarnaast maakten de kennis, middelen en capaciteiten van het bedrijf het mogelijk om de economische en politieke situatie in Zuid-Afrika te navigeren en, belangrijker nog, om te gaan met de formele en informele controle buiten Zuid-Afrika. Hoewel Shell zich had kunnen terugtrekken uit Zuid-Afrika was dit uiteindelijk niet nodig.

Formele controle bestond in de vorm van een olie-embargo dat echter pas laat werd ingesteld, niet internationaal bindend was en zwak werd gehandhaafd. De informele controle bestond uit de vanaf de jaren '80 sterk in kracht toenemende anti-apartheid beweging die haar pijlen op Shell richtte. Shell stelde hier tegenover dat het bedrijf het met de anti-apartheid beweging eens was maar enkel van mening verschilde over de manier waarop apartheid zou kunnen worden beëindigd. Shell had de capaciteit om de meerderheid van hun werknemers en aandeelhouders te overtuigen van hun positie en zo de druk vanuit informele controle te weerstaan.

Deel III: De Democratische Republiek Congo

Hoofdstuk 7: Betrokkenheid van bedrijven in de Democratische Republiek Congo

In hoofdstuk 7 heb ik geanalyseerd hoe bedrijven betrokken raakten in internationale misdrijven in de Democratische Republiek Congo (DRC of Congo) door rebellengroepen en het Congolese leger tussen 1996 en 2016. Aan het begin van het hoofdstuk heb ik de geschiedenis van de DRC kort weergegeven. Daarna heb ik, eerst, de rollen beschreven van bedrijven in het ontstaan van de sociale, politieke en economische context waarin internationale misdrijven werden gepleegd. Ik heb laten zien dat, gedurende de Eerste Congo Oorlog (1996-1998) de Congolese artisanale mijnbouwsector gemilitariseerd werd terwijl de rest van de *supply chain* van deze mineralen, over het algemeen, onveranderd bleef. Industriële mijnbouw zag de potentiële machtsovergang in Congo als een nieuwe zakelijke kans. Hun financiële ondersteuning droeg bij aan Kabila's opmars naar de DRC's hoofdstad. Ten tweede heb ik gekeken naar hoe en waarom bedrijven betrokken raakten bij internationale misdrijven die gepleegd werden door verschillende gewapende groepen in Congo, vooral tijdens de Tweede Congo Oorlog (1998-2003). Door dat de vraag-kant van de *supply chain* van artisanal verkregen mineralen gemilitariseerd was, raakten bedrijven die deze mineralen inkochten betrokken in misdrijven door rebellengroepen: deze (internationale) bedrijven brachten de mineralen op de internationale markt, verwerkten de mineralen en gebruikten ze in hun producten. Daarmee financierden ze de gewapende groeperingen die internationale misdrijven pleegden. Het inkopen van mineralen uit de DRC trok vanaf het jaar 2000 de aandacht van ngo's die er op uit waren de

inkoop van ‘conflict mineralen’ te stoppen. Ondertussen hadden internationale industriële mijnbouwbedrijven hun activiteiten na de officiële vrede van 2003 weer herstart. Daarmee raakten deze industriële mijnbouwbedrijven betrokken bij gewelddadige aanvallen van het Congolese leger of zagen ze zich genoodzaakt rebellengroepen financieel en logistiek te ondersteunen. Ten derde heb ik gekeken naar de betrokkenheid van bedrijven bij het voortduren van het conflict in de DRC, waardoor ook de internationale misdrijven in Congo blijven voortduren. Pogingen om de link tussen het conflict in de DRC en de westerse import van mineralen te verbreken zijn erg lastig gebleken. Daarnaast hebben industriële mijnbouwbedrijven bijgedragen aan nieuwe conflicten en zorgen de bedrijven die onderdeel zijn van Kabila’s economische netwerk ervoor dat hij zijn officiële termijn als president ruimschoots heeft kunnen verlengen, wat gepaard gaat met toenemende onderdrukking.

De manieren waarop bedrijven betrokken raakten in de DRC werden gekarakteriseerd door een afwezige, nalatige en corrupte staat met zwakke instituties. Tijdens de Eerste Congo Oorlog en na de Tweede Congo Oorlog kwamen en bleven artisanale mijnen onder controle van militaire, zakelijke en politieke elites. Het inkomen uit deze mijnen werd gebruikt om de oorlogsvoering te financieren. De aanbod-kant van de *supply chain* voelde de impact van de politieke economische en sociale context in de DRC maar aan de vraag-kant van de *supply chain* veranderde er weinig.

Mineraal verwerkers aan de vraag-kant van de *supply chain* raakten dus niet door hun directe bedrijfsvoering betrokken bij internationale misdrijven: ze raakten indirect betrokken via hun supply chain. Hun bedrijfsvoering was ‘*business as usual*’. Na 2003 veranderde het karakter van dit type betrokkenheid: de handel in mineralen bleef misdrijven-plegende rebellen financieren maar het inkopen van ‘conflict mineralen’ droeg nu ook bij aan het voortduren van een burgeroorlog. De activiteiten van de *Group* (en later *Panel*) *of Experts* van de Verenigde Naties en verschillende ngo’s hebben geleid tot verschillende *soft-law* initiatieven om de link tussen mineralen en conflict te verbreken. Meest vooruitstrevend was Sectie 1502 van de Dodd-Frank Act die bedrijven die aan de Amerikaans beurs genoteerd zijn verplicht om te rapporteren waar hun geïmporteerde mineralen vandaan komen.

Industriële mijnbouwbedrijven opereren aan de aanbod-kant van de *supply chain*. Deze bedrijven opereren via officiële concessies, uitgegeven door de Congolese overheid. Dit doen ze echter veelal in gebieden in oost-Congo die feitelijk niet onder controle staan van de Congolese staat. In plaats daarvan maken rebellengroepen daar de dienst uit. Dit leidt ertoe dat bedrijven betrokken raken bij gewelddadige clashes tussen het staatsleger en rebellengroepen of rebellengroepen onderling. Dit gaat vaak gepaard met financiële steun aan deze gewapende groepen. Door hun technologisch geavanceerde manieren om natuurlijke rijkdommen uit de grond te krijgen zorgen deze buitenlandse bedrijven ook voor nieuwe conflicten in oost-Congo, waar rebellen vechten om controle over de gebieden waarin goud, olie of tin gewonnen gaat worden.

Hoofdstuk 8: Een waagstuk in Congo: de case van AngloGold Ashanti

In hoofdstuk 8 heb ik geanalyseerd hoe en waarom het bedrijf AngloGold Ashanti (Anglo), door middel van haar dochterbedrijf AGAK, betrokken raakte in misdrijven gepleegd door de rebellenbeweging FNI. Deze betrokkenheid bestond uit het financieren en logistiek ondersteunen van de FNI en uit het legitimeren van deze rebellen. Anglo beweert dat het bedrijf gedwongen werd de FNI te ondersteunen. Het was echter Anglo's beslissing om actief te worden in de DRC die het bedrijf in een kwetsbare positie bracht. De Gelegenheidsstructuur in (oost-) Congo maakte duidelijk dat opereren zonder om te moeten gaan met rebellen groepen zo goed als onmogelijk was: het risico om betrokken te raken bij internationale misdrijven was enorm. Anglo had toegang tot informatie waaruit bleek dat de FNI internationale misdrijven pleegde en *de-facto* controle had over het gebied waar Anglo zou gaan opereren. Volgens de risicoanalyse van Anglo waren deze risico's echter 'beheersbaar'. Het bedrijf schatte het risico om betrokken te raken bij de misdrijven van de FNI klaarblijkelijk te laag in of was er zeker van dat eventuele betrokkenheid het bedrijf niet te veel zou schaden. Uiteindelijk was de drang om Congolees goud te winnen groter dan de angst voor eventuele betrokkenheid bij internationale misdrijven. Het zou kunnen dat Anglo heeft ingeschat dat beschuldigingen aan het adres van het bedrijf makkelijk zouden kunnen worden weerlegd door de bewering dat Anglo's bedrijfsactiviteiten in Congo, per saldo, zouden bijdragen aan de economische ontwikkeling van de DRC, zoals het bedrijf later in reactie op de beschuldigingen verkondigde.

Een analyse van Anglo's latere bedrijfsactiviteiten laat echter zien dat bijdragen aan de ontwikkeling van Congo geen prominent bedrijfsdoel was. In plaats daarvan was het een neutralisatietechniek die werd aangehaald in het publieke narratief van het bedrijf om (potentiële) formele en informele controle te pareren. Hiermee appelleerde Anglo aan eenzelfde soort '*peace through commerce*' die prominent was tijdens de jaren van apartheid. Een geloof in economische ontwikkeling als inherent 'goed' vormde daarom een bron van neutralisatietechnieken.

Hoewel de gelegenheidsstructuur voor mijnbouwbedrijven lastig was en een duidelijk risico presenteerde wat betreft rebellengroepen, beloofde Anglo's concessie in de DRC lucratief te worden. Het gebied waar het bedrijf zou opereren zal vol goud en de Congolese overheid verwelkomde Anglo's bedrijfsactiviteiten. Het business-to-business karakter van Anglo, samen met de mogelijkheid een router-narratief tegenover de beschuldigingen te zetten maakte het mogelijk de negatieve effecten van de beschuldigingen te pareren. Hoewel Anglo zich had kunnen terugtrekken uit Congo was dit uiteindelijk niet nodig.

Formele en semi-formele controle was enkel aanwezig op het supranationale niveau: de gaststaat en de thuisstaat van Anglo voerden geen formele controle uit over Anglo's bedrijfsactiviteiten. Anglo overtrad het wapenembargo dat in 2003 door de VN was ingevoerd en werd aangesproken op haar overtreding van de OECD-richtlijnen. Deze formele en semi-formele controle hadden echter geen consequenties. Informele controle bestond uit het onderzoek en rapport van Human Rights Watch en andere Ngo's. Deze informele controle lokte reactie uit maar had uiteindelijk geen tastbare resultaten voor Anglo als bedrijf.

Deel IV: Slot

Hoofdstuk 9: Conclusies en discussie

Het doel van deze studie was een antwoord te vinden op de volgende vraag: *hoe zijn bedrijven betrokken geraakt bij internationale misdrijven en hoe kan hun betrokkenheid worden begrepen en verklaard?* Voor drie contexten (Nazi Duitsland, 1933-1945; Apartheid Zuid-Afrika 1948-1994; DRC 1996-2016) heb ik in kaart gebracht hoe bedrijven betrokken raakten bij internationale misdrijven. Daarnaast heb ik, op

basis van een theoretisch model voor betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven, onderzocht hoe deze betrokkenheid kan worden begrepen en verklaard. Dit model was ontwikkeld op basis van drie verklarende variabelen: motivatie, gelegenheid en controle.

In de beschrijvingen van de betrokkenheid van bedrijven bij misdrijven in de drie contexten heb ik beschreven *hoe* bedrijven betrokken raakten. Grofweg nam betrokkenheid de volgende drie vormen aan: 1) betrokkenheid bij sociale en economische vervolging of marginalisatie van slachtoffers van internationale misdrijven; 2) betrokkenheid bij het geweld waaruit internationale misdrijven bestaan, en; 3) het ondersteunen van het regime of de gewapende groepen die de internationale misdrijven plegen waardoor de tijdsspanne waarin internationale misdrijven werden gepleegd werd verlengd. Bedrijven waren betrokken in de economische vervolging of marginalisatie van slachtoffers door overheidsbeleid uit te voeren en door het uitbuiten van arbeidskrachten. Bedrijven waren betrokken bij het geweld waaruit internationale misdrijven bestaan door het leveren van goederen en techniek en door het inkopen of exploiteren van natuurlijke rijkdommen. Tot slot waren bedrijven betrokken bij het verlengen van de tijdsspanne waarbinnen internationale misdrijven werden gepleegd door het gebruiken van slavenarbeid, het leveren van strategische goederen en financiële en logistieke ondersteuning van gewapende groepen.

Om te onderzoeken *waarom* bedrijven betrokken raakten bij internationale misdrijven heb ik de drie contexten als geheel onderzocht. Daarbij richtte ik mij op de patronen van betrokkenheid, de dynamiek tussen bedrijven en de staat en ontwikkelingen over de tijd. Daarnaast heb ik drie bedrijven in meer detail onderzocht. De motivaties, gelegenheden en controle binnen de contexten en voor de verschillende bedrijven die ik beschreven heb varieerden enorm. Deze diversiteit daargelaten geeft de volgende conclusie een algemeen antwoord op de vraag waarom bedrijven betrokken raakten bij internationale misdrijven in Nazi Duitsland, Apartheid Zuid-Afrika en de DRC.

Bedrijven raakten betrokken bij internationale misdrijven wanneer de context en de gelegenheidsstructuur maakten dat zulke betrokkenheid winstgevend leek te zijn of wanneer betrokkenheid het bedrijf in staat stelde verliezen te minimaliseren in de contexten van onderdrukking, oorlog en conflict waarin deze bedrijven

opereerden. De gelegenheidsstructuren waarin bedrijven betrokken raakten bij internationale misdrijven brachten zakelijke kansen voort die leiden tot betrokkenheid bij die misdrijven terwijl alternatieve handelswijzen werden beperkt of minder aantrekkelijk werden gemaakt. Bedrijven die betrokken raakten werden gekenmerkt door de mogelijkheid aan de vraag van de daders van internationale misdrijven te voldoen. Als morele, sociale of (semi-)juridische beschuldiging of veroordeling van hun bedrijfsactiviteit opdook, werden neutralisatietechnieken ingezet. Deze neutralisatietechnieken hadden doorgaans hun oorsprong in sociaal geaccepteerde sets van ideeën: zogenoemde bronnen van neutralisatietechnieken. Deze bronnen van neutralisatietechnieken bestaan bijvoorbeeld uit ideologische ideeën of prominent ideeën over de economie en positie van bedrijven. De neutralisatietechnieken uit deze bronnen werden gereproduceerd en gedeeld binnen bedrijfsculturen en zorgden ervoor dat degenen die voor de bedrijven werkten hun handelen en de bedrijfsactiviteit als positief konden beoordelen. Selectief werden neutralisatietechnieken gebruikt in narratieven van bedrijven in reactie op sociale en (semi-) formele beschuldigingen of veroordelingen. Zulke beschuldigingen veroordelingen zijn sinds de jaren '30 enorm toegenomen dankzij de inspanningen van ngo's, journalisten en academici die zich richten op bedrijfsverantwoordelijkheid voor mensenrechten. Toch is de controle die wordt uitgevoerd op bedrijfsactiviteiten die leiden tot betrokkenheid bij internationale misdrijven beperkt. Formele en informele controle wordt bemoeilijkt door de complexiteit van dit type corporate crime en door economische en politieke belangen van staten die voorrang krijgen over morele overwegingen en de slachtoffers van internationale misdrijven.

Ik heb het theoretisch model, ontwikkeld ter begrip en verklaring van betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven, uitgebreid door te laten zien hoe neutralisatietechnieken niet op zichzelf staan maar voorkomen uit maatschappelijk en sociaal gedeelde bronnen van neutralisatie. Daarnaast heb ik laten zien dat controle, in gevallen van betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven, vaak omgekeerd is, namelijk, gericht op het voortduren of uitbreiden van de betrokkenheid bij internationale misdrijven in plaats van het beëindigen of beperken daarvan.

Een centraal thema in de bevindingen van dit onderzoek, waaronder ook de uitbreidingen van het theoretisch model, is de relatieve normaliteit die

manifestaties van betrokkenheid bij internationale misdrijven omringt. Bedrijven raakten, over het algemeen, betrokken als gevolg van relatief normale bedrijfsdoelen en bedrijfsactiviteiten. De uitkomst van deze doelen en activiteiten, betrokkenheid bij internationale misdrijven, was echter helemaal niet ‘normaal’. In vrijwel alle gevallen was er (uiteindelijk) een vorm van conflict tussen zulke bedrijfsactiviteiten en morele, sociale of juridische normen. Mijn onderzoek heeft laten zien hoe, binnen bedrijfsculturen en in narratieven van bedrijven, het idee van normaliteit kan worden volgehouden door gebruik van neutralisatietechnieken. Binnen het dynamische proces van neutralisatie, dat zich over de tijd ontwikkelt, bestaan neutralisatietechnieken niet op zichzelf: deze vinden hun oorsprong in sociaal gedeelde ideologieën en dominante ideeën over de economie en de positie van bedrijven. Doordat deze ideeën sociaal worden gedeeld kan het idee van normaliteit van de bedrijfsactiviteiten blijven bestaan ondanks dat deze leiden tot betrokkenheid bij internationale misdrijven.

De bevindingen van mijn studie reflecteren het idee dat bedrijfsactiviteiten die leiden tot betrokkenheid bij internationale misdrijven plaatsvinden binnen een ‘cultuur van normaliteit’ die zowel corporate crime als internationale misdrijven kenmerkt. In plaats van deviant, losgeslagen en onbeschofte bedrijfsvoering is betrokkenheid bij internationale misdrijven, voor het overgrote deel, ‘*business as usual*’ (Brants, 2007; Huisman, 2010). Voor een beter begrip van betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven is het daarom nodig een beter begrip te verkrijgen van de ‘normaliteit’ die deze misdrijven omringt. Hopelijk kunnen de bevindingen van deze studie bijdragen aan verder onderzoek. Verder onderzoek zou zich moeten richten op de mechanismen die bijdragen aan de relatieve normaliteit van betrokkenheid bij internationale misdrijven. Daarnaast moet onderzoek zich toelagen op de manieren waarop deze normaliteit kan worden tegengegaan.

Dit onderzoek laat zien dat voor een beter begrip van mechanismen die zorgen voor de relatieve normaliteit van betrokkenheid van bedrijven voor internationale misdrijven, neutralisatietechnieken een interessant aanknopingspunt zijn. Van speciaal belang is de huidige context van neoliberalisme als breed sociaal gedragen idee. Ook wel beschreven als een religie, gedeeld door mondiale politieke en economische elites (op zijn minst in woord maar ook in de praktijk), levert neoliberalisme een rotsvast geloof in de voordelen van ongebreidelde groei en

economische ontwikkeling. Bedrijfsactiviteiten die in overeenstemming met dit geloof kunnen worden gepresenteerd worden derhalve gelegitimeerd en gepresenteerd als onvermijdelijk onderdeel van een groter, inherent 'goed' economisch project. Betrokkenheid van bedrijven bij internationale misdrijven wordt, op deze manier, een externaliteit, een ongeluk en een onbedoeld neveneffect, zelfs als het een te voorzien of zelfs onvermijdelijk gevolg is. Voor hedendaagse vormen van betrokkenheid bij internationale misdrijven is het normatieve kader dat volgt uit ons huidige neoliberale en geglobaliseerde kapitalistische systeem daarom wellicht inherent criminogeen.